

U OFENZIVI

Oslobođenje Livna # Izbavljanje zarobljenih avijatičara • Duga borba za Duvno ® Udari po kolonama • Lov na bandite ® Orguljaš iznenađuje fratre

Predviđajući skori pokret Nijemaca s krajnjeg jugoistoka Balkana, vrhovni komandant maršal Tito izdao je početkom septembra direktivu Osmom korpusu NOV da otpočne ofenzivu za konačno oslobođenje Dalmacije. Do kraja mjeseca oslobođeni su svi srednodalmatinski i južnodalmatinski otoci, te poluotok Pelješac. Time su stvoreni uvjeti za oslobođenje obale, širih područja Dalmacije i njenog zaleđa.

Trinaesta je za oslobođenje svojih rodnih otoka i Pelješca saznala dok je bila u Trubaru. Obradovana tom vijestima brigada je orna i spremna za predstojeću ofenzivu. Borci i starješine su željni da što prije napuste svoje stare položaje oko Bosanskog Grahova, jer ih je dugi boravak na istom mjestu više umarao nego i najteži pokret u nove krajeve.

Poslije povratka iz Like Trinaesta je relativno dobro naoružana, a njeni, u borbama i tifusom prirođeni, redovi bar donekle popunjeni. Sedamdeset šest boraca Svilajsko-mosečkog partizanskog odreda, 120 bivših domobrana i oko 100 mobiliziranih omladinaca ušlo je u njen sastav, tako da je brojno stanje brigade iznosilo oko 800 boraca i starješina.

Premda je među mobiliziranim borcima, pogotovu među onima koji su došli iz domobranskih redova, politička svijest bila na vrlo niskom stupnju, a kod pojedinaca i opterećena dugogodišnjom ustaškom ili četničkom propagandom, ipak je ta popuna pozitivno djelovala na stare, prekaljene borce, na njihovo borbeno raspoloženje.

Jedinice se osjećaju spremnije i sposobnije za predstojeće borbe. Sada gotovo svaka desetina ima 13 ljudi, s desetarom na čelu, dvije bombaške i dvije vatrene trojke, naoružane sa po jednim puškomitraljezom. Vod ima dvije desetine, a četa dva voda. Svaka je četa imala i po jedan laki minobacač ili jednu protutenkovsku pušku. Tri čete i još k tome prateći vod teških oružja sačinjavali su bataljon. Brigada je, pored četiri bataljona, imala i (nepotpunu) četu za vezu i četu pratećeg oružja (s tri voda naoružana sa šest teških bacača, tri ručna bacača i tri teška mitraljeza), kao i minerski, izviđački, radni i sanitetski vod.

Marš u pravcu Grkovci — Sajkovići — Prolog, koji je uslijedio 7. oktobra, nagovještavao je da brigadu očekuju novi, krupniji zadaci. Sunce je toga dana grijalo kao da je ljeto. Oči su pratile vrletnu Dinaru, Jančag i Kamešnicu, stare znance Šator, Staretinu i Goliju, a između njih zeleno, još nepoplavljeno Livanjsko polje, izbrazdano bistrim potocima. Samo su krošnje drveća, prošarane crvenim listopadnim lišćem, pokazivale da je nastupila jesen. Pedeset kilometara puta savladano je za nepunih 10 sati.

Predskazivanja boraca i starješina da će uslijediti napad na Livno pokazala su se kao tačna. Da bi se oslobodio stalne opasnosti koju je neprijateljjev garnizon u Livnu predstavljao za oslobođenu teritoriju u jugozapadnoj Bosni i korpusnoj pozadini, naročito za jednice koje su nastupale u srednjoj Dalmaciji,

štab Osmog korpusa je 8. oktobra naredio Devetoj diviziji da oslobodi Livno.

Kao uporište i raskrsnica puteva Livno je bilo podjednako važno i za ustaše snage i za neprijatelja, u svim fazama rata. Dovoljno je kazati da je ovaj bosanski gradić u toku 1942 — 1943. godine sedam puta prelazio iz ruke u ruku. U tom razdoblju oslobođeno Livno mnogo je značilo i za pokret u Dalmaciji. U njemu je jedno vrijeme bilo i sjedište Oblasnog NOO za Dalmaciju.

Tih oktobarskih dana držanjem Livna neprijatelj je osiguravao komunikaciju Mostar — Metković — Imotski — Sinj od bočnih udara Devete divizije.

Kad su Nijemci U decembru 1943. godine, u šestoj ofenzivi, zauzeli Livno, oni su ga, zajedno s ustašama, pretvorili u najjače uporište u pojasu između Knina i Mostara. Njegova obrana bila je kružna, s nizom mitraljeskih i bacačkih gnijezda, rovova, saobraćajnica, cementnih bunkera, utvrđenih zgrada, žičanih i minskih prepreka. Prikaz uporištu, osim onog s istoka, bio je otežan zbog branog terena, mnogih potoka i močvara. Iz ovog garnizona Nijemci i ustaše vrlo često su vršili ispade u plavcu Sinja, Grahova, Aržana i Glamoča, sukobljavajući se punih 10 mjeseci s jedinicama Devete i Dvadesete divizije.

U prvim danima oktobra 1944. godine Nijemci su se povukli iz Livna, ostavljajući u njemu svoje saveznike — ustaše i domobrane. Jedna bojna iz 6. ustaškog stajaćeg zdruga i jedna stožerna satnija s baterijom topova od 120 mm ukupno 600 ljudi — držale su ovaj garnizon. Moral posade, usprkos samohvalisanju, nije bio onako čvrst kao u vrijeme dok su u Livnu bile njemačke snage. Ustaše su se zavaravale, pričajući naveliko o tome da je Deveta divizija razbijena u hici, hvaleći se da u slučaju nekog većeg napada partizana Uvijek mogu dobiti pojačanje iz Duvna, Sujice i Arcana.

Dan prije samog napada uporište je dobilo pojačanje — četu legionara iz »Vražje« divizije, u jačini od 120 ljudi.

Stab Devete divizije naredio je Trinaestoj da dijelom snaga, pravcem Prolog — Grborezi, krene na garnizon u Malom Guberu, a preostalim snagama preko Zabrišća, Zabljaka i Drinove međe na samo Livno. Po likvidaciji Gubera obje će se kolone sjediniti i energično napasti Livno s pravca juga, te u sadjejestvu s Trećom udarnom, koja napada s istoka i Četvrtom splitskom, koja napada sa zapada, slomiti otpor neprijatelja i ovladati gradom.

S obzirom na značaj zadatka, u svim jedinicama su neposredno uoči napada održani sastanci. Dovoljno je bilo starim borcima pripomenuti da se u Livnu nalazi jedan broj ustaša — koljača, koji su tri godine klali nevino srpsko stanovništvo, Hrvate i Muslimane privržene NOP-u, koji su zabadali noževe u srca poginulih drugova, palih u proljeće kod Čusarije, Čovića i Strupnića, pa da svi zadrhte od želje da unište te krvoloke.

Borcima i starješinama je ipak ponovljena jedna ranija naredba štaba divizije u kojoj se govori o postupku sa zarobljenicima i stanovništvu u oslobođenim selima i gradovima. Ta naredba je glasila:

»Postupak sa zarobljenima i onima koji se sami budu predali treba biti korektan. Sve predvoditi štabu brigade, a ovaj će ih proslijediti štabu divizije.

Postupak s narodom mora biti što bolji. Narod treba da osjeti da je naša vojska prava narodna vojska za razliku od one, nasilničke i pljačkaške, s kojom je do sada živio. Narod treba da osjeti toplinu i bliskost naših boraca i rukovodilaca...«

— Znete li, drugovi, borci i rukovodioci — govorio je politički komesar brigade, major Marinko Borić — da su s ovog istog položaja prije dvije godine jurišali borci srpskih, crnogorskih i bosanskih jedi-

nica, imajući na umu naređenje druga Tita, koje je, kratko rečeno, glasilo: »Livno mora pasti!« Kad vam bude teško, a vi se sjetite tih riječi.

Tačno u jedan sat poslije pola noći, 10. oktobra, dva topa kratkim vatrenim udarom po ustaškoj bateriji više su poslužila kao najava za početak napada nego kao snaga koja će ušutkati neprijateljevu artiljeriju. Napad naših brigada dočekan je snažnom vatrom topova, bacača i mitraljeza. Ne nailazeći na jači otpor seoske milicije, jedna kolona Trinaeste brigade brzo je došla pod Guber. Poslije kratkog puškaranja u Malom Guberu ustaše su se navrat-nanos povukle.

— Trkom za ustašama! Ne daj da se srede! — naređivao je svojim komandirima Mate Blajić, komandant Prvog bataljona, koji se nalazio na čelu kolone.

Bataljon je počeo goniti ustaše cestom koja vodi iz Prologa u Livno, ne obazirući se mnogo na njihovo neprecizno puškaranje. Drugi i Treći bataljon nastupali su, također, energično, desno i lijevo od ceste Podhum — Livno.

Kiša je rominjala neprekidno. Preko vodoplavnog terena borci su upadali do gležanja u vodu ili zapinjali na posječena stabla uz cestu.

Ne dopuštajući predstražnim dijelovima da se zastave i pruže otpor, Prvi bataljon se odmah »na njihovim leđima« prebacivao preko mostova na nabujalim potocima i rječici Sturbi. Ustaše nisu stigle da sruše mostove.

S tri bataljona u prvoj liniji i jednim u rezervi Trinaesta je jednovremeno napala vanjski pojas na fronti od izvora Žabljaka do potoka Bistrice. Grupe bombaša — dvadeset i četiri u svakom bataljonu — — privukle su se bunkerima. Livno je u mraku. Tek ponegdje tamu kidaju svjetleći rafali. Psi laju. Bombaši se na to ne osvrću. Samo, s bombama nije lako

otvarati prolaze kroz žicu. Specijalnih kliješta je samo jedan par. S druge strane žice domobrani i ustaše ne štete municiju i rakete.

Grupa bombaša u kojoj je bila i drugarica Franica Nodilo lukavo je i bez većeg rizika otvorila prolaz u žici i uništila bunker na pravcu svog nastupanja. Borac Gajo pažljivo se privukao žici, upravo na mjestu gdje je ona kao božićno drvce bila »okićena« praznim limenkama. Vezao je konop za žicu i protegao ga sve do zaklona. Nije se ni u snu nadao koliko će tim »izumom« spasiti života (jer, žica je bila povezana s nekoliko nagaznih mina). Zatim je počeo trzati konopom kao da zvoní. Udaranje limenke o limenku i nekoliko uzastopnih eksplozija upozorilo je posadu najbližeg bunkera na kom mjestu partizani uklanjaju žičanu prepreku.

Gajin sektor obasut je žestokom vatrom. Za to vrijeme, stotinjak metara lijevo, desetina Stanka Pšeničnika je bez ijednog metka i bez smetnji otvorila prolaze u žici. Grupa bombaša je sa strane prišla bunkeru i završila svoj posao. Kad je desetar Stanko ušao u uništeni bunker zapahnuo ga je smrad baruta i alkohola. Kresnuo je šibicu i ugledao petoricu ubijenih. Zgrabio je šarac i dva sanduka municije.

Na sektoru napada Trinaeste za vrlo kratko vrijeme osvojeni su svi bunkeri i slomljen vanjski pojas obrane. Brzim prodorom Prvi bataljon je upao u položaj neprijateljeve artiljerije.

— Kud srljate preko topova, kukavice? — srdito je uviknuo domobranski oficir na grupu naših boraca, misleći da se preko baterije povlače predstražna odjeljenja.

Kad je osjetio cijev automata uperenu u grudi i poziv da se preda, ostao je bez riječi.

Prvi bataljon je bez žrtava zarobio bateriju, neoštećene topove od 75 mm, municiju i opremu.

Pa padu vanjskih bunkera, neprijatelj je još jednom pokušao da organizira otpor po dubini samog grada. U međuvremenu, jedna udarna grupa Treće brigade, predvođena vodičima iz Livanjskog partizanskog odreda, neopaženo se ubacila u sam grad kanalom kojim je redovno saobraćala partizanska veza. Njena vatra usred grada izazvala je pometnju među ustašama.

Četvrti bataljon koji je bio u rezervi, pretpostavljajući što se događa, privukao se do ivice parka, s južne strane, i tu hvatao pojedince koji su bježali iz grada.

Zbog prodora ubačene grupe i likvidacije artiljerije, žilavi otpor odjednom se slomio. Jedna za drugo padale su odporne tačke.

U svanuće Livno je konačno oslobođeno. Gradić u kojem su se na svakoj kući vidjeli tragovi ratnog pustošenja dočekao je svoje oslobodioce srdačno i bratski, prepoznajući u pojedinim višim rukovodiocima svoje poznanike iz 1942. i 1943. godine.

Neprijatelj je imao 185 mrtvih i 89 zarobljenih. Među zarobljenima bio je i sam komandant garnizona i pet oficira. Jedna satnija, u jačini od 120 vojnika i 7 oficira, uspjela je da se pod zaštitom mraka izvuče iz grada i odstupi u pravcu Posušja. Od razbijene legionarske čete u Aržano se spasio samo mali broj vojnika na čelu s komandirovom.

Trinaesta je zarobila 22 vojnika, 1 podoficira i 2 oficira. Zaplijenila je neoštećenu bateriju topova od 75 mm, pet minobacača, 2 mitraljeza, 1 puškomitraljez, 4 automata, 6 pištolja, 24 puške, 100 konja, veću količinu municije i opreme. Na pravcu njenog prodora pronađena su 52 ubijena neprijateljska vojnika.

Ostale jedinice zaplijenile su 11 bacača, 6 mitraljeza, 9 puškomitraljeza i 126 pušaka, kao i drugu ratnu opremu.

Još jednom, kao što je to bilo i na otočiću Maj-sanu u Pelješkom kanalu, borci Trinaeste donijeli su sreću savezničkim avijatičarima. Petorica Amerikanaca zahvalno se rukovala sa svojim oslobodiocima. Oni su prije tri dana, vraćajući se s bombardiranja Mađarske, bili prisiljeni napustiti teško oštećeni bombarder i spustiti se padobranima u blizini Livna, gdje su i pali u ruke ustaša, koji su čekali priliku da ih transportiraju u višu ustašku komandu.

Napad na Livno bio je dobro pripremljen, zahvaljujući odličnim obavještenjima ilegalaca iz samog mjesta. To je bila munjevita pobjeda, energično izvedena, jednovremenim napadom tri brigade. Nanoseći težak poraz neprijatelju Trinaesta je izgubila samo jednog borca — Igora Brajinovića, uz šestoricu ranjenih. Štab divizije pismeno je pohvalio Prvi bataljon, s komandantom Matom Blajićem i političkim komesarom Marinom Klajićem na čelu.

Po oslobođenju Livna Deveta divizija se već sutradan našla pod Duvnom, čisteći uz put sela od ustaške milicije. Duvno je branila njemačka tenkovska četa (11 tenkova, tipa »panter«), četa legionara, te 250 ustaša i domobrana.

Napad je organiziran na brzu ruku. Štabovima brigada priključili su se komandant divizije pukovnik Ante Banina, politički komesar divizije Andro Kovačević i načelnik štaba. Na položajima za napad štabovima brigada izdate su usmene zapovijesti.

Treća udarna dobila je težišni zadatak — da napadne na centar mjesta. Njoj je dodijeljena Prateća četa teških oružja Trinaeste brigade. Držanjem sela Podgaj Treći bataljon štitio je bok tim snagama. Drugi bataljon dobio je zadatak da likvidira njemačko-ustašku posadu u selu Kovači (šest kilometara udaljenom od Duvna) i poruši most na rijeci Šujici. Ostala dva bataljona, kao i Četvrta splitska, osiguravali

su ovaj napad od moguće intervencije iz Šujica, Aržana i Koškog Polja.

Tačno u ponoć 14/15. oktobra otpočeo je napad. Noćnu tminu proparali su rojevi svjetlećih metaka i bljesak topova. Nikad dotad borci nisu čuli takvu kanonadu vlastite artiljerije i minobacača. Pet topova i 14 teških minobacača grunulo je po neprijateljskim položajima municijom zaplijenjenom u Livnu (790 topovskih i 670 minobacačkih granata palo je tada u naše ruke).

Mitraljesko gnijezdo u zvoniku crkve uništeno je trećom granatom bacača. Komandant divizije pohvalio je komandira prateće čete Srečka Kristića, njegovog zamjenika Lovru Čelara i nišandžije za precizno gađanje.

Borba za Kovače započela je u isto vrijeme. Ovdje se ogorčeno branilo oko 50 legionara i oko 70 ustaša. Most koji je bataljon trebalo da poruši branila su dva tenka. Četiri nišandžije, s ručnim bacačima »džon bul«, dopuzali su kroz neke jaruge na svega tridesetak metara od čeličnih grdosija.

Bez bliske zaštite pješadije, tenkovi su predstavljali odličnu metu. Nišandžije tenkova i njihovi komandiri bili su zauzeti gađanjem položaja bataljona, pa nisu ni primijecivali što se zbiva u njihovoj neposrednoj blizini. Lovci na tenkove ježurili su se od uzbuđenja, jer takva prilika ne dolazi dvaput zaredom. Ciljevi su podijeljeni nemušt看im dogovorom.

Jedna za drugom dvije »pesnice« pogodile su u cilj. Svi su bili uvjereni da je s tenkom gotovo.

— Pogodili smo ga, pogodili... glasno su likovali borci, a zbunjeni nišandžija Nikola Hrdžić nije vjerovao svojim očima da se tenkovima ništa nije dogodilo.

Još jednom su dvije granate pogodile tenk, a da mu gotovo ništa nisu naudile. Kad je ispaljena i posljednja »pesnica« obje grupe su se vratile, neobavljene.

na posla. Kao da su se dogovorile, vođe grupa gotovo istim riječima raportirale su komandantu Drugog bataljona Anti Puhariću. Ali on nije vjerovao u njihovo kazivanje.

— Ma, je li, bogati, direktni pogodak, a tenku ništa?

— Druže komandante, oslipio ako lažem. Časna rič skojevca — govorio je Hrdžić.

— A, reci mi, pravo, s koje si daljine gađao?

— Ma, ne može biti više od 25 do 30 metara. Posli kad su granate zakazale, bacio sam ručnu bombu pod tenk, a da nisam pošteno ni zamahnuo rukom.

Lovci tenkova nisu lagali. Nemoć »džon bula« u odnosu na čelični oklop »pantera« dokazana je iste noći prilikom napada na Duvno, gdje se jedan nišandžija iz Treće brigade približio tenku na svega deset — petnaest metara, tako da se kapisla ispaljene granate odbila od tenka i ranila ga u oko. A »panteru« nije bilo ništa.

Drugi bataljon razjurio je garnizon u Kovačima, ali zbog neuspjeha u borbi s tenkovima nije se mogao približiti mostu, niti je mogao zauzeti selo. Neprijatelj isto tako nije izdržao nalet Treće brigade u središtu Duvna. Pobjegao je u unaprijed pripremljenu utvrdu — franjevački samostan i crkvu izvan grada, na čistini, odakle se uporno branio. Našima nije preostalo drugo, nego da se pred svanuće povuku na obližnje padine Tušnice.

Napad na Duvno i Kovače ponovljen je iste večeri. Pripremljene su benzinske flaše i date u ruke dobrovoljaca za koje se slobodno moglo reći da su dovoljno hrabri. Ali ni neprijatelj nije sjedio skrštenih ruku. Tenkovi su dobili neposrednu zaštitu pješadije, a kroz jarugu, gdje su se sinoć provukli Hrdžić i drugovi, nije mogla ni ptica proći.

Te noći je kod Kovača uništen jedan kamion. Deset legionara je tu poginulo. Grupa boraca u ko-

Prateća četa Trinaeste brigade na jednoj smotri

Prvi i Drugi bataljon Trinaeste južnodalmatinske udarne brigade zajedno sa komandantom, majorom Matom Meštrovićem, u Metkoviću, u februaru 1945

joj su bili Ivan Botica, Ivan Farac i Toma Bosnić privukla se cesti i zasula kamion ručnim bombama.

Poslije bombardiranja samostana od strane aviona, Deveta divizija je još jednom krenula u napad na Duvno. Taj napad iz zraka nije bio bogzna kako efikasan, pa ni divizija nije zabilježila značajniji uspjeh. Drugi i Četvrti bataljon Trinaeste brigade izvršili su svoj zadatak uništenjem bande u Brišniku, koju je predvodio zloglasni ustaški bandit Kapulica. Ovi bataljoni oslobodili su Mrkodol i Gornji Buković, gdje su zapalili ustaška skladišta, zarobili nekoliko milicionara i spasili grupu seljaka iz ustaškog zatvora.

U borbama oko Duvna u tri noći neprijatelju su zadani slijedeći gubici: 64 mrtva, 58 ranjenih i 16 zarobljenih. Oštećena su četiri tenka i uništena tri kamiona, dok je na našoj strani poginulo 11, a ranjeno 52 druga. Među palima iz Trinaeste brigade bili su obavještajni oficir Četvrtog bataljona poručnik Ante Kunjašić i politički delegat Ivo Baučić.

Duvno je bilo tvrd orah. U frontalnom napadu, bez teškog oružja, nije se mogla probiti obrana zaklonjena debelim samostanskim zidinama, ojačana tenkovima kojima je pogodno zemljište omogućavalo nesmetani manevar u svim pravcima. Deveta divizija imala je pet poljskih topova i 2 protukolca, 17 teških bacača i 8 ručnih bacača, ali to oružje nije bilo dovoljno teško da smrvi neprijateljevu volju za otpor.

Štab divizije odustao je, međutim, od daljnjih napada, jer se situacija u ovom području preko noći izmijenila. Pod pritiskom naših snaga iskrcanih s otoka u srednjoj Dalmaciji njemačke snage započele su povlačenje s obale u zaleđe divizije.

Trinaestoj je povjereno da napada kolone koje će pokušati da se probijaju cestom iz Imotskog i Duvna prema Posušju i Mostaru.

Iskustvo iz brojnih zasjeda i prepada na cestama oko Bosanskog Grahova, u Lici i Dalmaciji primijenje-

no je sada, na ovom terenu, s najvećim uspjehom. Brigada ima ne samo više znanja nego i oružja, sredstava, ljudstva i samopouzdanja. Sve je veći broj onih koji se javljaju u jurišne grupe bombaša i koji bi htjeli da budu što bliže cesti kad se vrši napad na neprijateljske kolone.

Treći i Četvrti bataljon zaposjeli su, u rano jutro 24. oktobra, položaje u podnožju Midene, Klanca i Ušice, na cesti Mesihovina — Posušje. Izgled ovog predjela potpuno je odgovarao njegovom nazivu. Prolaz kroz Klanac i Ušice zaista djeluje kao da je sjekirom usječen. Kiša je dosadno sipila, a magla je smanjivala vidljivost, pa su bataljoni isturili svoje prednje dijelove iznad same ceste, na istočnoj strani usjeka.

U prvim borbenim redovima su Ante Kovačević, Donko Mirković, Ivan Botica, Vinko Ozretić, Pero Matana, Toma Bosnić, Velimir Baljkas, drugarice Anka Vidošević, Bose Jovanović... To su već iskusni ratnici, sposobni ne samo da povedu grupu, desetinu nego i da komandiraju vodom. Nitko od njih i ne sanja da će za koji dan najhrabriji i najpouzdaniji među njima biti prekomandirani u Titovu gardu, u jedinice KNOJ-a ili na druge rukovodeće dužnosti. Tu su i mineri Nodilo, Visković, Posinković, Jelaska, koji ovog puta smišljaju novo lukavstvo kako doskočiti neprijatelju kad u borbenom kompletu nema više ni jedne protukolske mine. Kao vješti šahisti oni razmišljaju i odmjeravaju gdje će se vjerovatno zaustaviti neprijateljevi kamioni, na koju će stranu iskakati pješadija, da bi tu, na samom rubu ceste i oko nje, ukopali po koju protupješadijsku minu.

Tek što je navaljano kamenje na cestu i ukopane mine, pojavio se neprijatelj iz Duvna. U tom garnizonu tih dana nalazilo se nekoliko stotina ustaša i oko 2.000 Nijemaca, i to iz 738. puka 118. divizije, kompletan bataljon iz 369. divizije, s dvije baterije topova i

9 tenkova. Nijemci su ovog puta isturili prethodnicu, u jačini od oko 200 vojnika, na istočne padine brda, s namjerom da »pročiste« mjestu mogućih zasjeda i zaposjednu Klanac i Ušice.

Budućih da se prethodnica nije mogla propustiti bez veće opasnosti, naročito za Treći bataljon, komandant brigade Josip Zužul riješio je da Četvrtim bataljonom spriječi Nijemce da se dočepaju dominirajućih glavica, a da Trećim i dalje drži pod kontrolom cestu.

Više od dva sata njemačka je prethodnica uzalud pokušavala da vatrom i jurišima potisne Četvrti bataljon. Unatoč njenom neuspjehu da se dohvati položaja s kojih bi mogla osigurati neometani prolaz svojoj glavnini, na opće iznenađenje naišla je cestom, oko 10 sati, kolona kojoj se nije vidjelo kraja zbog guste magle (kasnije je ustanovljeno da je u koloni bilo oko 1.600 vojnika, 120 vozila i zaprežnih kola, 15 motocikla i 4 tenka).

S povećanim odstojanjem vozila su se prilično sporo kretala preko kaljave, krivudave ceste u pravcu položaja Trećeg bataljona. Nabujali potok, koji je vijugao podno same ceste, ispriječavao se između bataljona i Nijemaca, otežavajući pristup pješadije u brdo. Na to je i računao komandant Zužul kad je odlučio da ne pomiče Treći bataljon nad kojim bi se nadvila velika opasnost ako bi se našao uklješten između dvije vatre, ukoliko bi njemačka prethodnica potisla Četvrti bataljon. Ostavljajući tih 200 Nijemaca na brigu iskusnom komandantu bataljona Vinku Grginu, komandant brigade je sav zadihan stigao na položaj Trećeg bataljona. Pomaknuvši štab bataljona još bliže cesti i odabravši sebi mjesto u stroju pratećih oružja, Žužul upita komandira minobacačkog odjeljenja da li je uzeo sve elemente za gađanje prije nego što je pala magla. Komandir Jakov Roglič odgovori

potvrдно, požalivši se, uz put da ima svega 13 granata za dva teška bacača.

— Koliko računaš da možeš imati pogodaka u kolonu?

— Ako gađa nišandžija Marijan Glavaš, onda sam siguran da će biti bar pet—šest pogodaka.

— Da ne pretjeruje ovaj tvoj komandir? — pripita komesara Anta Curača.

— Ne, ne pretjeruje — odgovori komesar.

— Marijane, sokole, budi spreman! — raspoloži se komandant brigade. — Ako pogodiš samo jedan kamion izvršit ćemo zadatak. Nijemci će se morati zaustaviti dok ne raščiste cestu. A onda ćemo ih potprašiti mitraljeskom, streljačkom vatrom, bombama...

Optimizam komandanta brigade prenese se i na sve one koji su ga mogli čuti.

Svakog časa očekivao se nadolazak kolone u zasedu, premda o iznenađenju nije moglo biti ni riječi. Na čelu se kretala grupa motociklista, za njima dva tenka, pa osam kamiona punih vojnika, od kojih su se samo prva dva čelna kamiona vidjela kroz zastor magle s položaja pratećih oružja.

— Udri, Marijane!

Pravim čudom, prva mina je pala kao da je rukom ubačena, na karoseriju jednog od čelnih kamiona. Odjeknula je snažna eksplozija (vjеровatno je eksplodirala municija ili gorivo) i u zrak su odletjeli vojnici, oprema, arnjevi i drugi dijelovi vozila koje se istog trenutka pretvorilo u buktinju. Sva oružja bataljona raspalila su po čelnom dijelu kolone. Jednu za drugom bacačlije su ispalile sve mine; one su eksplodirale na cesti ili tik do samih vozila, ali se savršena preciznost prvog pogotka nije ponovila.

Nastala je pometnja u koloni; jedna vozila su se zaustavila, druga su pokušala da se vrate, vojnici su iskakali kao pomamni i tražili zaklon; jedan konj se

istrkao iz zaprege i trčao je uz potok čas na jednu, čas na drugu stranu. Čim su se javili njemački flakovi, tenkovski topovi, a potom i minobacači, Nijemci su se brzo sredili. Pješadija je zaleгла uz potok, pod kamione ili iznad ceste, otvarajući bjesomučnu vatru na naše položaje. Najveću vatru privukli su minobacači. Jedna granata pala je u neposrednoj blizini i geler odreže vrh cokule i prste noge konjevocu Albertu Mošiću. Borac koji je najduže išao bos i koji je prije nekoliko dana dobio nove engleske vojničke cipele još nije bio svjestan da je ostao bez prstiju. Kad se razišao dim eksplozije i vidjelo da su svi ostali živi, javi se Albert tužnim i smiješnim glasom:

— Komesare, vidi što mi je učinilo od postola!

Mada je bataljon svojom vatrom obuhvatio manji dio kolone i teški mitraljezi nisu ni došli do izražaja, Nijemci su odustali od namjere da se probiju prema Posušju. Dugo su se petljali po cesti, kao da su čekali da zapaljeni kamion potpuno izgori, dok nisu okrenuli u »rikverc«. U jeku najžešćeg vatrenog udara po koloni jedna četa Četvrtog bataljona nije izdržala nalet prethodnice, pa je Druga četa Trećeg bataljona morala okrenuti svoj front i spriječiti Nijemce da se ne probiju prema cesti, za leđa bataljonu. Već se oskudijevalo u municiji i ručne bombe su bile utrošene kad je jedna grupa Nijemaca, koristeći maglu, upala baš u središnji dio položaja čete. Borac Mihailo Jefimić, nekadašnji crvenoarmejac, Rus koji je prebjegao partizanima iz neke njemačke radne jedinice još ljetos, u blizini Knina, uhvatio se za gušu s jednim Švabom. Nastalo je neizvjesno rvanje i kotrljanje po kamenjaru. Priskočio je komandir čete Andrija Matić i ubio Nijemca. Još dugo je Mihailo nosio tragove gušanja na svom grlu.

Kad je oko jedan sat poslije podne kolona odmakla natrag prema Duvnu, popustili su nasrtaji ostavljene pješadije.

Kolona drumom, a prethodnica šumom, povlačili su se najvećom brzinom. Magla se bila podigla, pa je četa komandira Mirka Kecmana gonila Nijemce sve dok se nisu uhvatili polja, gdje su se našli pod zaštitom svoje artiljerije i tenkova. Da bi dobila malo predaha njemačka prethodnica, koja se pretvorila u zaštitnicu, odbacivala je municiju, opremu, pa čak i oružje. Kad su se u dva navrata Kecmanovi borci zaustavili da pakuje puškomitraljeze, ostavljene na sredini puteljka, vidjeli su da odbačenom oružju nedostaje bilo zatvarač, bilo cijev, bilo neki drugi dio.

Jedna petorka Nijemaca zaustavila se pored neke stijene, s rukama podignutim u znak predaje. Kad su se naši borci, koje je predvodio pomoćnik komesara čete Jozo Silić, približili s namjerom da ih zarobe, druga, skrivena, grupa otvorila je na njih vatru, pomažući svojoj petorci da se povuče. Svoju poštenu namjeru i naivnost partizani su platili krvlju. S tri metka u grudi pogođena je Bose Jovanović, omladinka iz Podstrane.

Dok su nosili smrtno ranjenu Bosu, četa je s tugom spominjala neumornu drugaricu koja je uvijek imala hrabrosti i snage da izvuče ranjenika iz vatre, da ponese puškomitraljez i kad bi se svatko nećkao da ide do dalekog izvora po vodu, iznosila bi Bose na položaj punu vučiju vode.

Nijemci su odveli sa sobom mnoge mrtve i ranjene, ali je na poprištu ipak ostalo 23 mrtva i 3 zarobljena vojnika, uništeni kamion, 29 konja sa zaprežnim vozilima, veća količina municije, 1 teški mitraljez, 3 šarča i desetak pušaka.

Očekujući da će Nijemci, koliko sutra, ponovo pokušati proboj, Prvi bataljon navalio je čitavo brdo kamenja na cestu i porušio mostove na Vrli, a Drugi bataljon štitio je tu akciju od ustaške bande. Ali Nijemcima kao da to nije mnogo smetalo. Prije svakog pokreta pristupili bi popravci ili postavljanju

novih mostova, a tenkovima bi porušili i najveće barikade. U izvještaju štaba brigade, od 27. oktobra, upućenom štabu Devete divizije, spominje se ova njemačka upornost, ali i partizanski odgovor:

»Neprijatelj trpi dosta velike gubitke, ali se uspeva probiti iz razloga što ima dosta velike tenkove, a naša oružja ne mogu im ništa napraviti. Mostovi i propusti na ovoj cesti nisu mnogo široki i neprijatelj ih brzo napravi, a barikade ruši tenkovima. Što neprijatelj danju uspije popraviti na cesti mi tokom iste noći opet porušimo...«

I zaista, sutradan oko 10 sati ujutro uputila se kolona iz Duvna, u kojoj više nije bilo zaprežnih kola, već veća grupa motociklista, pet tenkova, oko 30 kamiona, baterija topova i oko 650 vojnika. Istovremeno, iz Posušja je krenula nešto manja kolona vozila i pješadije u pravcu Duvna.

Tokom noći dva bataljona Treće udarne brigade preuzela su položaje oko Ušica, a Treći i Četvrti bataljon su se pomakli prema Mesihovini i Studenim Vrelima.

Borba na cesti i oko nje vodila se cijeli dan. Na prvim preprekama neprijatelj je isturio pješadiju u brdo i ona je uporno jurišala na naše položaje. Unatoč preciznoj vatri Nijemci su pristupili popravljanju mostova i otklanjanju kamenih prepreka.

Mitraljesci Bartul Tudor, Munib Šećerbegović i Jure Kurjak brisali su svaku priliku koja bi pokušala da pretrči preko ceste. U jeku najžešćih okršaja, uz opasnost da stradaju od vatre svojih drugova, bombaši Ivan Botica, Velimir Baljkas i Miljenko Jelaska dvaput su se došuljali do ceste i bombama zasuli kamione. Zamjenik komesara čete Stjepan Poklepović i džonbulista Rogošić gađali su s bliskog odstojanja u motore kamiona.

Neprijateljska pješadija uspjela je, međutim odbaciti jedan naš bataljon sa Kuštrinog brda, tako

da je predvečer, kad se počela osjećati nestašica municije, Nijemcima uspjelo da se probiju i spoje obje kolone.

Kad je borba već utihnula i dio Trećeg bataljona se spustio na cestu da pokupi ratni plijen, jedan puškomitraljezac je upozorio komandanta da kojih stotinjak metara dalje, u šipražju, ima nekoliko ovačica. Zatražio je dozvolu da saspe nekoliko rafala kako bi obezbijedio dobru večeru za bataljon. Komandant se, srećom, nije složio, već je naredio da se »ovce« uhvate. Ta odluka spasila je život petorici drugova iz Treće brigade, odjevenih u ovčje kožuhe, koji su sagnuti tražili odbačeni zatvarač iz zaplijenjenog šarca.

U toku dana neprijatelju su zadani vrlo teški gubici: ubijeno je 80 i zarobljeno 23 vojnika, zaplijenjeno je 11 pušaka i veće količine municije, hrane i opreme, a uništen 21 kamion i 2 motocikla.

Mitraljesci Jozo Katić i Ilija Šetka imali su veliku sreću. I jednom i drugom meci su oštetili puškomitraljez, a njih nisu ni okrnuli.

Sve do kraja oktobra cesta Duvno — Posušje bila je poprište žestokih borbi. Svakog dana njemačke kolone pokušavale su da se probiju, da bi snabdjele opkoljeno Duvno. U tim borbama ponavljao se gotovo isti prizor: s položaja iznad ceste, na Mideni, Kukavici, Kuštrinom brdu, Jasenovcu, Studenom Vrelu... Trinaesta je brigada dobro sasređenom vatrom i povremenim jurišima nanosila velike gubitke neprijatelju.

Zajedno s dva bataljona Treće dalmatinske udarne brigade Južnodalmatinci su na ovoj komunikaciji do kraja oktobra uništili 31 kamion, 40 zaprežnih kola, 6 motocikla, a oštetili 5 tenkova i 7 kamiona. Ubijeno je 195, a zarobljeno 26 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 4 mitraljeza i puškomitraljeza, 27 pušaka, veća količina municije za topove 105 mm, znatne količine hrane i opreme. Pri tome su i sami imali gu-

bitke: poginuli su zamjenik komandira Druge čete Prvog bataljona — Petar Botica, politički delegat Prve čete Trećeg bataljona — Ivan Čulić Brštanovac, politički delegat Prve čete Drugog bataljona — Zvonko Longin i četiri borca, dok ih je 16 bilo ranjeno.

Za ove akcije štab divizije izrekao je nekoliko pohvala Trinaestoj brigadi. Istaknuta je izvanredna borbenost Trećeg bataljona, a pohvalu štaba brigade dobili su komandiri četa i vodova Andrija Matić, Mirko Kecman, Ljiljan Zuvela, Bata Žanetić, Andrija Mirović, pomoćnik komesara čete Stjepan Poklepović, nišandžija Marijan Glavaš, puškomitralješci Ilija Šetka, Bartul Tudor, Jure Kurjak i Jozo Katić, te bombaši Ivan Botica, Velimir Baljkas i Miljenko Jelaska.

Ni u velikim uspjesima nisu se krile greške i propusti. Kritika je upućena zamjeniku komandanta bataljona Petru Mileusniću i zamjeniku komandira čete Sabitu Kokniću. Prvom, što nije zaposjeo određeni položaj, odakle bi efikasnije dještvoavao kad se već zabacio za leđa neprijatelju, a drugom, što nije imao upornosti da zadrži položaj preko kojeg su Nijemci pokušali da izbiju Trećem bataljonu za leđa.

Pod pritiskom Devete divizije neprijatelj je bio prisiljen da odstupi iz Imotskog. Ulazak oslobodilaca dočekala je kompletna domobranska vojna glazba i oduševljeni narod.

Ali vremena za slavlje nije bilo. Narednog dana Trinaesta je odbacila neprijateljeve snage s Jaretine i Jasenovca, pa je nakon toga izvršen napad na Posušje. Jake snage 738. puka 118. njemačke lovačke divizije i 6. ustaška brigada odbile su ovaj napad. Tek poslije tri dana, kad se neprijatelj počeo povlačiti prema Širokom Brijegu, ušao je u Posušje, 2. novembra, bataljon Mate Blajića, zatekavši tamo dosta ratnog plijena (konačno oslobođenje Posušja uslijedit će tek 16. novembra).

Za jedan dio brigade proslava oktobarske revolucije značila je zasluženi predah. Najveći broj boraca dobio je nove uniforme i obuću. Dva bataljona zajedno s narodom, učestvuju u slavlju u tek oslobođenom Imotskom. U divizijskoj paradi Četvrti bataljon dostojno je predstavio Južnodalmatince.

Brigada se odmah zatim upućuje u čišćenje ostataka razbijenih ustaško-domobranskih jedinica u područje oko Posušja, Poklečana, Imotskog, Lovreća i Aržana. Uz put vrši mobilizaciju i razvija političko djelovanje u narodu. Taj zadatak nije bio manje težak od frontovskog. Juriti bandu naoružanu mitraljezima i namještat joj zasjede tražilo je upornost, oprez, lukavstvo, hrabrost, jer u tom zadatku ne treba da se diže prst sa obarača.

U selu Poljica tri bandita, s petokrakom na kapama i uzvikom: »Mi smo partizani«, prevarila su jednu patrolu iz Druge čete Četvrtog bataljona, ubili vođu patrolu i jednog borca. Patrola je uspjela jednog od bandita živa uhvatiti. Bandit je predveden Vojnom sudu Trinaeste brigade.

Uz pomoć naroda uhvaćeno je tih dana 76 ustaških milicionara i vojnih bjegunaca koji su sebe nazivali »zeleni kadar«, s dva puškomitraljeza i dvadesetak pušaka, a desetak ih je ubijeno u borbi. Intendant Trećeg bataljona Ivan Šeparović sam je zarobio tri ustaška milicionara. Zureći u selo Vranić, u rano jutro, čuo je neke glasove. Sakrio se iza jednog grma, kad su naišle ove ustaše. Jedan od njih upravo je pjevušio:

*»Evo zore, evo dana,
Nigdje, br'te, partizana«*

Intendant je skočio pred njih. S uperenim automatom i povikom »Stoj! Ruke u vis!« natjerao ih je

na predaju. A kad ih je razoružao i potjerao ispred sebe, smislio je i zapjevao im ove stihove:

*»Za ustaše crni dani,
Svugdje br'te partizani!«*

Prisustvo partizana u nekom selu, u nekoj sredini, bio je najbolji vid političkog rada. Četvrti bataljon smjestio se u isusovački samostan u Posušju. Fratri su u početku preplašeno primili nezvane goste. S obzirom na kojekakve priče o tome da ubijaju svećenike i pale crkve postariji prior samostana nije mogao vjerovati i čudom se čudio da se partizani pristojno vladaju. Još više se iznenadio kad je politički komesar Vuk Kovačić izrazio želju da s jednom grupom starješina i boraca razgleda crkvu i njene umjetnine.

Nakon što se upoznala s fratrima i na njih ostavila povoljan utisak kroz kraći nevezani razgovor o svemu i svačemu, odabrana grupa ušla je u crkvu. Prior upozori partizane, kad se već ne krste, da skinu kape.

— Kad je pod oružjem, vojska ne skida kapu ni u crkvi! — odgovori mu komesar.

Lice isusovca se namršti, ali ništa ne reče.

Poznavanje crkvene umjetnosti i povoljni komentari o očuvanosti starina nešto su omekšali i odobrovoljili fratre. Borac Braco upita da li je slobodno malo zasvirati na orguljama.

— Ovo sveto mjesto ne trpi bilo kakvu glazbu —
— opet se naroguši prior.

Braco se samouvjereno osmjehnu, namjesti pušku preko leđa i sjede za orgulje. Svi se upitno pogledaše.

Crkvom se zaori jedna od Bahovih fuga. Pet minuta su, tako reći bez greške, prsti ovog svirača prebirali po tipkama, iznenadivši svojom muzikalnošću ne samo glavešine samostana nego i svoje drugove.

Kako i neće kad je Braco, mada jevrejske narodnosti, dok je studirao u Zagrebu, a da bi zaradio neku paru, bio jedan od viđenijih orguljaša crkve Sv. Marka.

— Mogu vam reći — zbunjeno će prior kojemu je taj prizor konačno pomogao da izbriše mračnu, neljudsku predstavu koju je do tad imao o partizanima — da neću više vjerovati kojekakvim pričama o vama, nego ću svugdje kazivati ono što sam osobno doživio.